

УДК 343.33:341.4(477)

О.О. ЖИТНИЙ, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Ключові слова: кримінальне право, глобалізація, злочинність, законодавство про кримінальну відповідальність

Починаючи з 80-х років ХХ ст. принципово нові риси у розвиток людства привнесла глобалізація в демографо-екологічній (стрімке зростання кількості населення планети і його потреб, що супроводжується збільшенням споживання природних ресурсів), технічній (створення світового технологічного й інформаційного простору, пронизаного мережею транспортних і телекомунікаційних каналів), економічній (інтеграція економічних систем), геополітичній (звуження центру геополітичного впливу, поява численних міждержавних зв'язків і залежностей), соціокультурній (у царині науки, культури, етики, освіти, ідеології) сферах [1, с.7–11]. Оскільки національне кримінальне право як соціальний феномен стосовно цих соціально-політичних інститутів вторинне (воно лише оберігає притаманними йому засобами ці об'єкти від деструктивного впливу суспільно небезпечних посягань), то їх трансформація в процесі глобалізації детермінує певні зміни у зазначеній правовій галузі.

Сьогодні без врахування факторів глобалізації в організації й реалізації державної кримінальної політики неможливо «синхронізувати» національні засоби соціально-правового контролю над злочинністю з міжнародними і, зокрема, загальноєвропейськими, підходами й стандартами. Тому дослідження розвитку кримінального права України в контексті за-

значених вище загальносвітових процесів є актуальним завданням вітчизняної юридичної науки. Результати наукових розвідок в цьому напрямку повинні сприяти оновленню кримінально-правової теорії, подальшому приведенню вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність і практики його застосування у відповідність до загальновідомих принципів й норм міжнародного права, підвищенню здатності національного кримінального права своєчасно відкликатись на зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті країни, європейського регіону й світу.

Як наголошує Ю. Баулін, розвиток сучасного кримінального права України узгоджується з деякими загальними тенденціями, властивими праву багатьох країн в умовах глобалізації й регіоналізації, що, зокрема, дозволяє гармонізувати кримінальне законодавство України й сучасної Європи [2, с.33]. Тому у вітчизняній юридичній літературі нерідкі згадування про глобалізацію при розгляді кримінально-правової проблематики. Серед сучасних українських авторів, які приділяли увагу питанням розвитку кримінального права в умовах глобалізації – Ю. Баулін, В. Борисов, О. Броневицька, Є. Лашук, С. Лихова, А. Музика, В. Навроцький, Л. Новікова, Ю. Пономаренко, В. Попович, А. Савченко, М. Хавронюк, П. Фріс, Н. Юзікова та деякі інші фахівці. Активні наукові пошуки в цій сфері здійснюють зарубіжні науковці (тут слід згадати серію присвячених кримінологічним проблемам глобалізації публікацій В. Лунеева, праці А. Безверхова, О. Бойка, Н. Генріх, Ю. Голіка, А. Жалінського, О. Кібальника, А. Коробеева, А. Наумова, Т. Родіонової, А. Спиридонова, Є. Суботіної, Ю. Трунцевського, В. Цепелева та ін.).

Роботи згаданих та інших досліджень, безперечно, містять чимало слушних міркувань, аргументів, висновків та пропозицій, які сприяють з'ясуванню особливостей генезису національного кримінального права в період глобалізації. Водночас, за наявності значного наукового інтересу до кримінально-правових аспектів глобалізації, на сучасному етапі їх досліджень здебільшого поза увагою фахівців залишаються загальнотеоретичні та методо-

логічні питання вивчення цього феномену. Загальні тенденції й перспективи глобалізації кримінального права визначено в публікаціях лише деяких вітчизняних криміналістів.

Так, зокрема, В. Навроцьким показано основні ознаки «глобалізованості» вітчизняного кримінального права (це наявність норм, спільних для кримінального законодавства всіх країн – про відповідальність за крадіжку, вбивство та ін.; повнота відображення в КК України вимог міжнародних договорів кримінально-правового характеру; очевидність прагнень узгодити КК з міжнародними актами прямої дії; спільність підходів законодавця України й інших держав у визначенні кола злочинних й караних діянь; врахування в національній правозастосовній діяльності правозахисних конвенцій й практики їх застосування; традиція врахування на рівні теорії й правотворчості позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації; спільність кримінально-правової доктрини) [3, с.141–150]. Наукові основи кримінального законодавства України в контексті глобалізаційних процесів розглянула С. Лихова [4], а напрями його розвитку в ході забезпечення протидії злочинності, виникнення якої пов'язане із процесами глобалізації, показано Ю. Бауліним [2, с.36–37].

Враховуючи складність феномену глобалізації, різноманіття її форм та об'єктів впливу, перспективи подальшого розгортання її процесів, продовження наукових розвідок у цій сфері вимагає подальшого критичного осмислення проблем генезису кримінального права України під впливом глобалізації, визначення тенденцій та закономірностей цього процесу. Зважаючи на це, метою даної публікації є спроба систематизувати відомі сьогодні різноманітні аспекти функціонування й розвитку кримінального права в умовах глобалізації з огляду на її загальний зміст та наслідки у різних сферах суспільних відносин, визначення місця кримінального права в глобалізованому світі та висвітлення деяких найбільш актуальних тенденцій впливу глобалізації на цю галузь. При цьому важливою загальною передумовою будь-яких наукових пошуків у цьому напрямку має бути врахування амбівалентності результатів глобалізації, адже вона,

будучи обумовленою природною еволюцією людства, не лише приносить йому велику користь і має значні перспективи. «Наслідки, які вона породжує, не завжди є позитивними», – наголошує О. Бандурка [5, с.5].

Загалом за підрахунками В. Лунеева існує три кримінологічно значущих аспекти глобалізації. Перший – проблема зайнятості населення й пов'язаний із нею рівень життя (глобалізація світу призводить до різючих розмірів розриву між бідною й багатою частинами населення), другий – проблема ринків фінансових спекуляцій (глобалізація фінансових ринків, яка відбувається, зокрема, завдяки використанню комп'ютерних технологій, «віртуальних грошей», небезпечна тим, що фінансові потрясіння провокують економічні, соціальні й політичні кризи, які в свою чергу детермінують суттєве погіршення криміногенної обстановки), третій – істотне зниження можливостей національних влад в управлінні суспільством, у попередженні злочинності та боротьбі із нею (уряди далеко не всіх країн здатні забезпечити контроль над потоками інформації, технологій, поширенням масових хвороб, мігрантів, зброї, фінансовими угодами, які законно й незаконно перетинають кордони) [6, с.114–115]. Справді, значущість впливу на національну кримінально-правову систему глобалізації в цілому та її конкретних проявів пояснюється передусім прихованим криміногенним потенціалом багатьох (навіть прогресивних) результатів цього неспинного соціального процесу.

Так, економічна диференціація й поляризація, нерівність між високорозвиненими країнами й іншими державами як об'єктивна властивість глобалізації у поєднанні з деякими іншими її наслідками детермінувала значні зміни в розвитку сучасної злочинності. Наприклад, як не парадоксально це виглядає, транснаціоналізації злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми й набуттю ними глобального характеру сприяли такі позитивні в цілому всесвітні процеси, як інтенсифікація економічних, соціальних, культурних та інших міждержавних відносин, збільшення масштабів міграції [12, с.21–22]. Водночас, на їх фоні відбулося розширення попиту на заборонені

товари й послуги, а населення України, Росії, Молдови й ряду інших «пострадянських» держав внаслідок значної економічної диференціації між рідними країнами й країнами Західної й Східної Європи побачило за кордоном привабливі ринки праці, що й створило умови для стрімкого поширення злочинної діяльності в сфері торгівлі людьми (безправність мігрантів за кордоном, незнання місцевої мови й законодавства стає сприятливим ґрунтом для їх пригнічення, трудової і сексуальної експлуатації, обернення в рабство).

«Сфери відповідальності» національного кримінального права стосується й більшість негативних наслідків глобалізації, розглядаються як всесвітні проблеми. Як помітив В. Буткевич, міжнародна ситуація кінця ХХ – початку ХХІ століття створила чимало нових детермінованих процесами глобалізації викликів міжнародному праву: етнічні чистки, загрози міжнародного тероризму, неконтрольоване розповсюдження зброї масового знищення, зникнення природних ресурсів, глобальні екологічні катастрофи, поширення ВІЛ та епідемія СНІДу, транснаціональна злочинність та ін. [7, с.19]. Неважко переконатись, що всі перераховані вище негативні соціальні феномени зачіпають суспільні відносини, які захищає кримінальне право нашої держави в межах її національної юрисдикції. Наприклад, протидія транснаціональній організованій злочинності охоплює систему цілеспрямованих заходів, серед яких репрезентовано й кримінально-правові (положення кримінального законодавства держави щодо боротьби з окремими видами транснаціональних злочинних діянь – фінансовим шахрайством, незаконним обігом психоактивних речовин, торгівлею людьми, відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом, щодо визначення підстав і порядку видачі злочинців, надання правової допомоги іноземним державам) [8]. Вирішення загальносвітової проблеми запобігання поширенню ВІЛ/СНІДу у внутрішньодержавній соціальній політиці забезпечується й кримінально-правовими засобами (у багатьох країнах світу встановлено кримінальні покарання за умисне зараження ВІЛ-інфекцією [9, с.42]). Ефективна протидія міжнародному те-

роризму можлива виключно в кооперації засобів міжнародно-правового та національно-правового впливу, а тому нормативна основа цієї діяльності продукується не лише міжнародними організаціями, а й законодавцем держави (у КК України досить розвиненим є блок «анти-терористичних» приписів) [10]. Глобальні загрози «нової злочинності» справді звернуті не лише до всього людства, а й до окремих держав, тобто національні правові засоби протидії їм є вкрай важливими [11, с.272].

Слід помітити, що з розвитком суспільних відносин можуть відкриватися нові аспекти ролі національного кримінального права в процесах глобалізації. Так, наприклад, у дослідженні проблем кримінально-правової охорони прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні В. Харченко зазначає, в умовах глобалізації світового ринку праці низький рівень кримінально-правової охорони прав творця й володільця права інтелектуальної власності «призводить до відтоку рецисивних творців та високоінтелектуальних результатів їх праці до інших країн і працює на розвиток економік тих держав, які забезпечили охорону належного рівня» [13, с.101]. Отже, ефективний кримінально-правовий захист з боку держави в цьому разі має розглядатись як засіб мінімізації негативних наслідків глобалізації для її економіки, наукового й промислового потенціалу.

Російські криміналісти Ю. Голік та А. Коробєєв влучно помітили, що суспільство, яке входить в період глобалізації, робить це цілком, і злочинність не може бути ізольована від цього трансмісійного процесу: в її якісно нових проявах вона є тінювою, негативною стороною глобалізації [14, с.16]. На сторінках юридичної літератури перераховуються якості сучасної злочинності, які було набуто нею в процесі глобалізації: злочинність стала більш мобільною, правопорушники майстерно використовують відкритість кордонів, пробіли у законодавстві, нерівномірність у правовому регулюванні й правовій охороні у законодавстві різних країн, розвиваються транснаціональні форми злочинної діяльності, з'являються нові злочинні практики (внутрішній і міжнародний тероризм, незаконний

обіг наркотичних засобів, зброї, військової техніки, радіоактивних речовин і матеріалів, органів та тканин людини для трансплантації, фальшивомонетництво, відмивання незаконно отриманих коштів та майна, работоргівля, комп'ютерне шахрайство, злочини, пов'язані із творами мистецтва та культурної спадщини, крадіжки інтелектуальної власності, контрабанда автомобілів, міжнародна корупція, злочинність в сфері дорожнього руху тощо) [11, с.271; 14, с.16; 15, с.7]. Усвідомлення цих обставин вимагає вжиття заходів, спрямованих на захист кримінально-правовими засобами суспільних відносин від нових форм суспільно небезпечних посягань – передусім їх криміналізації й пеналізації. Тому низка кримінально-правових норм створена під впливом саме розвитку глобалізації (наприклад, положення КК України, що забезпечують захист глобального інформаційного простору, засобів його створення й підтримання містить Розділ XVI Особливої частини «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку»).

Водночас, процеси глобалізації можуть зумовлювати й відмову від кримінальної відповідальності за деякі види людської поведінки. Так, в умовах глобалізації соціокультурної сфери внаслідок розвитку й закріплення в праві ліберально-лібертатної концепції (згідно якої громадська влада поширюється лише на ті дії особи, які зачіпають інших людей, але дії, які стосуються виключно самої особи, перебувають в її власній владі), відбулося скасування в багатьох європейських країнах кримінальної відповідальності за невідале самогубство, гомосексуалізм, проституцію [16]. Декриміналізація гомосексуалізму (добровільного мужолозтва) була скасована в Україні у 1991 р. (аналогічні зміни відбулися в цей час і в кримінальному законодавстві багатьох інших колишніх радянських республік – Російської Федерації (1993 р.), Республіки Білорусь (1994 р.), а від криміналізації проституції український законодавець відмовився у 2006 р. [17, с.36–37, 44–46]

Впливу глобалізації на вітчизняне кримінальне право виражається також в тенденції

правової глобалізації глобалізації. В цих умовах помітні зміни відбуваються у відносинах між державами, підвищився ступінь сприйняття правовим конкретних країн положень, визначених принципами та нормами міжнародного права, на їх основі відбувається зближення правових систем різних країн і регіонів. Одна з основних тенденцій розвитку права України в умовах правової глобалізації – це взаємодія із регіональними й світовою системами права (рецепція галузей та інститутів права, сприйняття світових пріоритетів правового регулювання) [18, с.4]. Особливе значення вона має для розвитку кримінального права України, оскільки в цій галузі поки що не відпала потреба вдосконалення й оновлення згідно з духом, принципами й нормами міжнародного права. Водночас, процеси уніфікації, які характеризують правову глобалізацію, можуть бути небезпечними для кримінального права держави, якщо перетворюються на спонтанний процес. Обґрунтовано вказуючи на це, С. Лихова наводить низку доказів, які засвідчують, що вітчизняний законодавець, бажаючи будь-що пристосувати кримінальне право України до міжнародних і, зокрема, загальноєвропейських стандартів, припускається багатьох принципових помилок, нехтує доктринальними принципами криміналізації й декриміналізації, що призводить до нестабільності в зазначеній галузі, призводить до невідповідностей між її традиційними засадами й міжнародними зобов'язаннями в кримінально-правовій сфері [19, с.46–47]. Тому амбівалентність змісту та результатів глобалізації в правовій сфері вимагає, з одного боку, продовження процесу гармонізації кримінального права України щодо міжнародних стандартів правової охорони найбільш важливих соціальних цінностей, а з іншого – загострює важливість проблеми збереження національної специфіки цієї галузі, уникнення хаотичних процесів перебудови вітчизняного кримінального законодавства.

Викладене в цій роботі дозволяє побачити, що кримінальне право України має розглядатись не лише як об'єкт глобалізації, але й як засіб управління деякими її процесами. Підводячи підсумки зазначимо, що національне

кримінальне право, зважаючи на його історично зумовлені завдання забезпечувати охорону й регулювання найбільш важливих суспільних відносин в державі, не повинне й не може залишатись осторонь процесів глобалізації, а має в межах його можливостей використовуватись в комплексі заходів контролю над ними та мінімізації їх негативних впливів. При цьому новітні глобальні загрози (у т.ч. й виявлені на рівні міжнародного спілкування), які з'являються в ході всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції, слід оперативно екстраполювати на сфери забезпечення національних інтересів, прав та свобод громадян України, що дозволить організувати їх вчасний захист національним кримінальним правом. Юридична наука в таких умовах повинна слідкувати за процесами глобалізації й прогнозувати вплив їх результатів на сфери суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони. При цьому доцільно виділити наступні рівні узагальнення дії глобалізації в кримінальному праві: 1) проблеми її загального впливу на національне кримінальне право; 2) тенденції розвитку вітчизняного кримінального права (науки, галузі права, законодавства про кримінальну відповідальність, практики його застосування) в ході правової глобалізації як однієї з форм загального взаємообміну; 3) результати глобалізації у конкретних сферах суспільних відносин, що є предметом кримінально-правової охорони, й способи вдосконалення у цьому зв'язку окремих норм та інститутів кримінального права. У межах кожного з цих рівнів існує значне коло проблем, які потребують вивчення й вирішення. Безумовно, вичерпний аналіз кримінально-правових проблем глобалізації, зважаючи на її масштаби, не може бути проведений в межах окремої публікації і потребує подальших ґрунтовних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яковець Ю. В. Глобалізація і взаємодія цивілізацій / Ю. В. Яковець. – М. : Изд-во «Економіка», 2003. – 441 с.

2. Баулін Ю. В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи

розвитку / Ю. В. Баулін // Питання боротьби зі злочинністю : / редкол.: В. І. Борисов та ін. – 2012. – Вип. 23. – С. 29–42.

3. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. праць – 2010. – Вип. 2. – С. 140–152.

4. Лихова С. Наукові основи кримінального законодавства і процес глобалізації / С. Лихова // Право України. – 2012. – № 12. – С. 177–185.

5. Бандурка О. М. Глобалізація і сучасні проблеми людства: завдання філософії, науки і освіти / О. М. Бандурка // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – 2012. – № 992. – С. 5–7.

6. Лунеев В. В. Права человека и преступность в глобализирующемся мире / В. В. Лунеев // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. – С. 107–118.

7. Буткевич В. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу / В. Буткевич // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 12–50.

8. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Г. Вербенський. – Дніпропетровськ, 2010. – 40 с.

9. Джужа О. М. Запобігання поширенню СНІДу: кримінологічні та кримінально-правові проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Джужа. – К., 1996. – 47 с.

10. Ємельянов В. П. Антитерористичне законодавство України: стан та шляхи вдосконалення / В. П. Ємельянов // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2011. – Вип. 2 (53). – С. 121–129.

11. Баулін Ю. В. Глобалізація, угрози «нової преступности» и возможности уголовного права / Ю. В. Баулін // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : сб. материалов третьей Междунар. науч.-практ. конф. – М. : МГЮА, 2006. – С. 271–273.

12. Протидія організованим злочинності у сфері торгівлі людьми / за заг. ред. Борисова В. І. та Гугорової Н. О. – Х. : Одиссей, 2005. – 288 с.

13. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія / В. Б. Харченко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 480 с.

14. Голик Ю. В. Преступность – планетарная проблема. (К итогам XI Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию) / Ю. В. Голик, А. И. Коробеев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 215 с.

15. Глобализация и девиантность / науч. ред. Я. Гишинский. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. – 393 с.

16. Аюпов В. Ш. Право и мораль в условиях глобализации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государс-

тва; история учений о праве и государстве» / В. Ш. Аюпов. – М., 2009. – 20 с.

17. Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків : монографія / І. О. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012. – 224 с.

18. Васечко Л. О. Національне право в умовах глобалізації (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. О. Васечко. – Луганськ, 2011. – 20 с.

19. Лихова С. Я. Глобалізація та кримінальне законодавство (позитивні результати та негативні наслідки) / С. Я. Лихова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15.05.2009 р.). – Х. : Право, 2009. – С. 45–48.

Житний О. О. Розвиток кримінального права України в умовах глобалізації (загальні тенденції та перспективи дослідження) / О. О. Житний // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 306–311 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13gootpd.pdf>

Розглянуто основні тенденції розвитку кримінального права України в умовах глобалізації в цілому і правової глобалізації зокрема. З'ясовано зумовленість впливу процесів глобалізації на генезис національного кримінального права. Показано місце кримінального права в цих процесах як об'єкта глобалізації та як засобу контролю за її негативними наслідками.

Житний А.А. Развитие уголовного права Украины в условиях глобализации (общие тенденции и перспективы исследования)

Рассмотрены основные тенденции развития уголовного права Украины в условиях глобализации в целом и правовой глобализации в том числе. Выясняется обусловленность влияния процессов глобализации на генезис национального уголовного права. Показано место уголовного права в этих процессах как объекта глобализации и как средства социального контроля за ее негативными последствиями.

Gitniy A.A. Development of Criminal Law in Ukraine in the Context of Globalization (General Trends and Prospects of the Study)

This paper examines the main trends in the development of criminal law in Ukraine in the context of globalization in general and legal globalization as well. It appears due to the effect of globalization on the genesis of national criminal law. The place of the criminal law in this process of globalization as an object and as a means of social control over its negative effects is made.